

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ILMOSNI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK-PRAGMATIK TAHLILI

Bekchanov Otabek Maksud o'g'li

Urganch RANCH Texnologiya universiteti

Lingvistika yo'nalishi (Ingliz tili) 24-03 guruh magistranti (2-bosqich)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20287117>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida iltimosni ifodalovchi leksik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy-tahliliy usulda o'rganiladi. Nutq aktlari nazariyasi, xushmuomalalik tamoyillari va lingvomadaniy omillar kontekstida iltimos ifodalarining lug'aviy tarkibi, funksional ko'rinishlari va qo'llanish strategiyalari tahlil etiladi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili va lisoniy material ustida olib borilgan shaxsiy tahlilga asoslanadi. Xulosa sifatida ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi struktural va pragmatik o'xshashliklar hamda farqlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: iltimos nutq akti, leksik birlik, semantik tahlil, pragmatik funktsiya, xushmuomalalik strategiyasi, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье сравнительно-аналитическим методом исследуются семантические и прагматические особенности лексических единиц, выражающих просьбу в английском и узбекском языках. В контексте теории речевых актов, принципов вежливости и лингвокультурных факторов анализируются лексический состав, функциональные разновидности и стратегии употребления выражений просьбы. Исследование основывается на анализе научной литературы и самостоятельном анализе языкового материала. В качестве вывода выявляются структурные и прагматические сходства и различия между английским и узбекским языками.

Ключевые слова: речевой акт просьбы, лексическая единица, семантический анализ, прагматическая функция, стратегия вежливости, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article examines the semantic and pragmatic features of lexical units expressing request in the English and Uzbek languages using a comparative-analytical approach. Within the framework of speech act theory, politeness principles, and linguocultural factors, the lexical composition, functional varieties, and usage strategies of request expressions are analyzed. The study is based on a review of scholarly literature and an independent analysis of linguistic material. As a conclusion, structural and pragmatic similarities and differences between the English and Uzbek languages are identified.

Keywords: request speech act, lexical unit, semantic analysis, pragmatic function, politeness strategy, comparative linguistics, English language, Uzbek language.

KIRISH

Tilshunoslikning pragmatik yo'nalishi rivojlanishi bilan nutq aktlari, xususan iltimos nutq aktining leksik-semantik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy tadqiqotlarning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Iltimos nutq akti har qanday muloqotda keng qo'llaniladigan direktiv nutq turi bo'lib, u so'zlovchining tinglovchiga muayyan harakat bajarishini talab qilish yoki undash

niyatini ifodalaydi [1]. Ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan farqlidir: ingliz tili analitik, o'zbek tili esa agglyutinativ tuzilishga ega. Shunga qaramay, har ikki tilda ham iltimos ifodasi turli leksik, grammatik va pragmatik vositalar orqali amalga oshiriladi. Nutq akti sifatida iltimos ijtimoiy munosabatlar, madaniy normalar va so'zlovchining kommunikativ niyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning lug'aviy ifodalanishi turli kontekstlarda sezilarli darajada o'zgarib turadi [2]. Shu sababli ingliz va o'zbek tillarida iltimosni ifodalovchi leksik birliklarni semantik va pragmatik nuqtai nazardan qiyosiy o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi iltimosni ifodalovchi leksik birliklarni ikki til materialida taqqoslab, ularning ma'no qatlamlari, funksional ko'rinishlari va pragmatik xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot adabiyotlarni tahliliy o'rganish va ikki til materialiga nisbatan qiyosiy-tipologik tahlil metodiga asoslanadi. J.L. Ostinning nutq aktlari nazariyasi [2] va J.R. Serlning direktiv nutq aktlari kontseptsiyasi [1] tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Ushbu nazariyalarga ko'ra, iltimos so'zlovchi tomonidan tinglovchiga yo'naltirilgan direktiv nutq akti sifatida ta'riflanadi va uning ijrosi muayyan propozitsional mazmun, ijtimoiy holat hamda samimiylik sharti bilan belgilanadi. G. Liching xushmuomalalik tamoyillari [3] tahlilga metodologik asos vazifasini o'tadi; Lich ta'kidlaganidek, iltimos ifodalanishida tinglovchi yuzini saqlash va ijtimoiy masofani hisobga olish tamoyillari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. G. Yul [4] pragmatikaning asosiy tushunchalarini sharhlashda iltimos nutq aktining kontekstual va niyatga bog'liq xususiyatlarini alohida qayd etadi. S. Blum-Kulka, J. Xaus va G. Kasperning "Tillararo pragmatika" asari [5] iltimos strategiyalarini madaniyatlararo muqoyasa qilishda metodologik yo'naltiruvchi sifatida qo'llanildi; ushbu manbada iltimos strategiyalari to'g'ridan-to'g'ri, konvensional va nokonvensional bilvosita turlarga ajratilib, har bir madaniyatda ularning nisbiy qo'llanilishi turlicha ekanligi ko'rsatiladi.

N.I. Formanovskaya [7] muloqot madaniyati va nutq etiketi masalalarini tahlil qilib, rus va boshqa tillarda iltimos ifodalashning ijtimoiy-pragmatik xususiyatlarini ochib beradi, bu esa o'zbek tili bilan qiyoslash uchun qimmatli asos yaratadi. I.A. Sternin [6] pragmatik tilshunoslik nazariyasida kommunikativ strategiyalar va iltimos nutq aktining funksional tabiatiga doir muhim mulohazalar bildiradi. O'zbek tilshunosligiga oid manbalarda N. Mahmudov [9] o'zbek tili leksikologiyasida so'zlarning semantik tuzilishi va ko'p ma'nolilik masalalarini chuqur o'rganib, leksik birliklarning kontekstual ma'no qatlamlarini tahlil etadi. M. Yo'ldoshev [8] o'zbek tilining pragmatik xususiyatlarini o'rganib, o'zbek muloqot madaniyatida iltimos va xushmuomalalik strategiyalarining o'ziga xos namoyon bo'lishini ko'rsatadi. P. Braun va S.C. Levinson [10] xushmuomalalik universal nazariyasida iltimos nutq aktini "yuz tahdidi qiladigan akt" (face-threatening act) sifatida tavsiflab, uning yumshatilgan shakllarini "salbiy yuz" tamoyili orqali izohlaydi; ushbu kontseptsiya ingliz va o'zbek tillari qiyosida iltimos ifodalanishidagi strategik farqlarni tushuntirishda asosiy nazariy ramka vazifasini bajaradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili va ikki til materialiga nisbatan olib borilgan shaxsiy tahlil bir qancha muhim xulosalarni beradi. Ingliz tilida iltimosni ifodalovchi leksik birliklar orasida "please", "could you", "would you mind", "I would appreciate if", "would it be possible" kabi konvensional formulalar asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu birliklar semantik jihatdan tinglovchi irodasiga nisbatan ehtiyot bo'lish va uning erkinligini tan olish ma'nosini ifodalaydi [3]. "Please" so'zi eng neytral va keng qo'llaniladigan iltimos markeri bo'lib, u ijtimoiy masofadan qat'i nazar har qanday kontekstda ishlatilishi mumkin. "Could you" va "would you" modallik fe'llari esa so'zlovchining bevosita buyruq emas, balki imkoniyatni so'rash shaklida iltimos bildirayotganini ifodalab, yuqori

darajadagi xushmuomalalik markeri sifatida qayd etiladi [10]. O'zbek tilida esa iltimosni ifodalovchi leksik birliklar orasida "iltimos", "marhamat", "iltifot", "mehribon bo'lib", "iltimos qilaman" kabi birliklar asosiy o'rinni tutadi. "Iltimos" so'zi o'zbek tilida eng universal iltimos markeri hisoblanib, u ham og'zaki, ham yozma muloqotda keng qo'llaniladi. Uning etimologiyasi arab tiliga borib taqalib, ma'no jihatidan yolvorish, so'rash, iltifo ko'rsatishni so'rash tushunchalarini o'z ichiga oladi [9].

"Marhamat" so'zi esa asosan tinglovchini biror harakatga taklif etish yoki ruxsat berish ma'nosida qo'llanib, uning semantik qo'llanilishi ingliz tilidagi "please" bilan qisman mos keladi, ammo "marhamat"ning ma'no doirasi kengroq bo'lib, hurmat va ehtirom ifodalarini ham qamrab oladi [8]. Semantik qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida iltimos ifodalashda modal fe'llar orqali amalga oshiriladigan grammatik yumshatish ustuvor rol o'ynasa, o'zbek tilida leksik va intonatsion vositalar ko'proq qo'llaniladi. Bu ikki tildagi iltimos strategiyalarining tipologik farqlarga asoslanganini tasdiqlaydi [5]. Pragmatik jihatdan esa har ikki tilda ham Braun va Levinson [10] tomonidan ta'riflangan "yuz saqlash" tamoyili amal qiladi: so'zlovchi iltimosni ifodalashda tinglovchining shaxsiy erkinligini va o'z-o'zini hurmat qilishini hisobga oladi. Biroq iltimos ifodalanishining madaniy shakllanishi ikki tilda sezilarli farq qiladi. Ingliz madaniyatida bilvosita va modal shakllar ustunlik qilsa, o'zbek madaniyatida ijtimoiy ierarxiya, hurmat ko'rsatish va iltifo so'rash an'analari leksik ifodalanishda chuqur aks etadi [7].

O'zbek tilida katta yoshdagi yoki martabali shaxsga murojaat qilishda "iltimos" yoniga "siz" olmoshi, hurmat bildiruvchi fe'l shakllari va yumshatuvchi so'zlar qo'shib, iltimos ifodasi yanada murakkab leksik-grammatik tuzilma hosil qiladi. Ingliz tilida esa ijtimoiy masofa asosan modal fe'llar va intonatsiya orqali ifodalanib, leksik birliklarning o'zi nisbatan belgilanmagan qoladi [4]. Ushbu tahlil ko'rsatadiki, iltimosni ifodalovchi leksik birliklarning semantik tuzilishi bir tilda bo'lsa ham bir xil emas: ular so'zlovchi va tinglovchi munosabatiga, kontekstga, ijtimoiy holat va madaniy normaga qarab o'zining pragmatik ma'nosini o'zgartiradi [1]. Natijada ingliz va o'zbek tillarida iltimos ifodasi universal direktiv nutq akti xususiyatlarini saqlab, o'ziga xos milliy-madaniy va lingvistik xususiyatlarni namoyon etadi.

XULOSA

Olib borilgan tahlil asosida ingliz va o'zbek tillarida iltimosni ifodalovchi leksik birliklarning bir qator umumiy va o'ziga xos belgilari mavjudligi aniqlandi. Har ikki tilda ham iltimos nutq akti xushmuomalalik tamoyillari asosida shakllanib, tinglovchining yuzini saqlash strategiyasiga asoslanadi. Biroq ingliz tilida grammatik yumshatish va modal konstruktsiyalar asosiy vosita sifatida xizmat qilsa, o'zbek tilida leksik-semantik birliklarning o'zi pragmatik ma'no ifodalashda markaziy o'rinni egallaydi. Ingliz tilidagi iltimos birliklarining ma'no doirasi ko'proq funksional va struktural belgilarga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilidagi birliklar ijtimoiy-madaniy va axloqiy omillar bilan uzviy bog'liq. Ushbu tadqiqot natijalari chet tillarini o'qitish, tarjimashunoslik va qiyosiy pragmatika sohasida amaliy ahamiyat kasb etadi hamda keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qila oladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
2. Austin J.L. How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press, 1962. 174 p.
3. Leech G. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983. 250 p.
4. Yule G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996. 138 p.

5. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood: Ablex Publishing, 1989. 300 p.
6. Sternin I.A. Vvedeniye v rechevoye vozdeystviye. Voronezh: Istoki, 2010. 252 s.
7. Formanovskaya N.I. Rechevoy etiket i kultura obshcheniya. Moskva: Vysshaya shkola, 1989. 159 s.
8. Yo'ldoshev M. O'zbek tilining pragmatikasi. Toshkent: Fan, 2015. 184 b.
9. Mahmudov N. O'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 220 b.
10. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.